

THE MUSLIM WOMEN SCHOLARS IN FATMA ALİYE HANIM'S BOOK

FATMA ALİYE HANIM'IN TERACİM-İ AHVÂL-İ FELASİFE İSİMLİ
KİTABINDA ZİKİRİ GEÇEN KADIN ÂLİMLER

Nebahat GÖÇERİ¹

Abstract

The purpose of this research is to contribute to the Islamic religious education. The subject of this article is Muslim women scholars which are mentioned in Fatma Aliye Hanım's (Topuz, 1862-1936) Biographies of Philosophers book (Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife). There are in the tradition of Islamic science "books of tabaqat". These books have been written for ranking of scholars' names. There are chapters in "ranking for Islamic scholars" for women scholars. The names of these women are either scattered in these books or special chapters are written for them. In later centuries a new concept used and these books describing these women were called "famous women." There are "tafaqat books" in the Islamic science tradition. These books are written to sort the scholars by various features. Women are also included in these books. The names of women are either scattered in these books or written in special sections for them. These books, which tell women in later centuries, were called "famous women". Fatma Aliye Hanım's book Biographies of Philosophers (Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife) can also be considered as a continuation of this tradition. In this article, it is aimed to explain the characteristics of Muslim women scholars mentioned in this book with their biographical information.

Key Words: Fatma Aliye Hanım, Biographies of Philosophers, Famous Women, Muslim Women Scholars, Religious Education.

Öz

Bu araştırmanın amacı İslami din eğitime katkı sağlamaktır. Bu makalenin konusu, Fatma Aliye Hanım'ın (Topuz, 1862-1936) Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife (Biographies of Philosophers) adlı kitabında anlatılan Müslüman kadın âlimlerdir. İslam bilim geleneğinde "tabakat kitapları" denen kitaplar vardır. Bu kitaplar âlimleri çeşitli özelliklerine göre sıralamak için yazılmıştır. Bu kitaplarda kadınlara da yer verilmiştir. Kadınların isimleri bu kitaplara ya dağılmıştır ya da onlar için özel bölümler yazılmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda kadınları anlatan bu kitaplara "Meşâhirü'n-Nisa" (Ünlü Kadınlar) denilmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife (Biographies of Philosophers) kitabı da bu geleneğin bir devamı olarak düşünülebilir. Bu makalede, bu kitapta adı geçen Müslüman kadın âlimlerin biyografik bilgileri yanında kitapta hangi özellikleri ile sunulduğunun açıklanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye Hanım, Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife, Meşâhirü'n-Nisa, Müslüman Kadın Alimler, Din Eğitimi.

¹ Doç.Dr. Nebahat GÖÇERİ. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Sınıf Eğitimi ABD. nebahatgoceri@yahoo.com.

GİRİŞ

Hayatı:

Fatma Aliye (Topuz, 1862-1936) Hanım, son devir Osmanlı devlet adamlarından, hukukçu ve tarihçi Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) ile Advıye Hanım'ın kızıdır. Fatma Aliye Hanım'ın ağabeyi Ali Sedat (1857-1900) Osmanlı'nın önde gelen mantıkçılarından birisidir. Fatma Aliye Hanım'ın kendisi ortanca çocuktur. Küçük kardeşi Emine Semiye Hanım (1864-1944) da kendisi gibi bir yazardır. Fatma Aliye Hanım düzenli bir eğitim-öğretim görmemiştir. Yani örgün eğitimden geçmemiştir. Babası Ahmet Cevdet Paşa'nın rahle-i tederisinde yetişmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise Ahmet Mithat Efendi'den eğitim almıştır. Bunun yanı sıra yaşadığı dönemin âdeti olarak evlerine gelen özel hocalardan da ders almıştır. İlk gençlik yıllarında iyi derecede Fransızca öğrenmiştir. Ağabeyi Ali Sedat için ders konaklarına vermeye gelen hocalardan da faydalanmıştır. Ağabeyi için konakta kurulan laboratuardan da fen bilimleri öğrenmiştir. Babasının resmi görevi dolayısıyla Halep, Yanya, Şam ve Beyrut vilayetlerinde bulunmuştur. 1878'de II. Abdülhamid'in yaverlerinden kolağası Fâik Bey ile evlenmiştir. (Kurnaz, 2008) (Kaymaz, 2009) 1924'ten sonra yazmayı bırakan Fatma Aliye Hanım 1936'da vefat ettiğinde doğum yeri olan İstanbul'da Feriköy mezarlığına defnedilmiştir. (Aşa, 1995)

Fatma Aliye Hanım, tarihimizde ilk kadın mütercim, sistematik bir şekilde kadın sorunlarına değinen ilk kadın romancı, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin ilk kadın üyesi, ilk kez yardım derneği kuran, hakkında ilk kez biyografi yazılan, eserleri başka dillere çevrilen, yazar oluşu nedeniyle dünya sergilerine davet edilen ilk kadın yazardır. (Canbaz Yumuşak, 2010) Öte yandan Türk dilinde ilk kez felsefe ve kelam kitapları yazan kadın yazardır. Bilindiği gibi İslam dünyasının bilim dili Arapçadır. O zamana kadar ilmi eserler hep Arapça yazılırdı. Fatma Aliye Hanım "ilklerin kadını" olarak anılmasına rağmen buna karşı çıkan araştırmacılar da vardır. Onun Türk edebiyatında yazdıklarından çok yaptıklarıyla önemli olduğu da söylenmektedir. (Aşa, 1995) Örneğin Zehra Toska gibi kimi edebiyatçılar Mehmed Zihni Efendi'nin "Meşahirü'n-Nisa" isimli eserini kaynak gösterip ilk kadın yazarımızın Fatma Aliye Hanım olmadığını söylerler. (Arseven, 2018) Burada amacımız edebiyat tarihi tartışması yapmak olmadığından onun ilk kadın yazarımız değilse bile ilk kadın yazarlarımızdan birisi olduğunu söylemek daha doğru olabilir.

Fatma Aliye Hanım Osmanlı aydınları arasında entelektüel birikimi ve sosyal alanda yapıp ettikleri nedeniyle kendi döneminde ilim âleminin yakından takip ettiği bir isimdir. Fatma Aliye Hanım'ı yetiştiren kimsenin babası Ahmet Cevdet Paşa olduğunu kendisi aramaktadır. Fatma Aliye Hanım bu durumu kendisi açıklamaktadır. O Namdarân-ı Zenân-ı İslamiyân adlı kitabının önsözünde kitabı kendisine ithaf ettiği Madam Poter Palmer'e hitaben şöyle demektedir: "Paris'te bulunduğunuz zamanda sizinle görüşenlerin Figaro'ya yazmış oldukları makalelerde 'pencereleri kafesli manastır gibi bir yerde pederi tarafından eğitilmiş bir Fatma Aliye gördüm' diye başlayan iltifatlarına layık olabilmek için işte o tahsilin mahsullerini bu sayfalarda zat-ı âlilerine anlatarak teşekkürlerimi sunmak istiyorum". demektedir. (Fatma Aliye, Ünlü müslüman kadınlar, 2011) Fatma Aliye Hanım hiçbir kadının bir çevirmen olmadığı bir dönemde George Ohnet'in Volonté (İstanbul, 1317) isimli eserini "Meram" adıyla Türkçeye çevirmiştir. Kitabın çevirmeni olarak önce "mütercime-i Meram" adıyla yazın hayatına girmiştir. Daha sonra "mütercime" (çevirmen) olarak değil "muharrir", (yazar) olarak ünlenmiştir. Dönemin kadın gazetelerinde yazılar yazması onun kim olduğu hakkında bir merakın oluşmasına sebep olmuştur. Daha sonra ise Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olduğu anlaşılınca edebiyat dünyasındaki tanınırlığı artmıştır. On üç tane eser kaleme almıştır. Bunların çoğu romandır. Ancak bütün eserleri roman değildir. Romanlarında genellikle sade bir dil kullanmıştır. Ancak İslam kültür

mirasını çok iyi bilen ve özümseyen Fatma Aliye Hanım konusu felsefe ve kelim (teology) olan kitaplar da yazdığına tamamen ilmi terimlerden oluşan bir dil kullanmıştır. Fatma Aliye Hanım Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar yazmaya devam etmiştir. 1924'ten sonra ailevi sorunlarının da etkisiyle azar azar yazmayı bırakmıştır. 1936'da vefat ettiğinde bir gazetede Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'ın adı son kez yer almıştır. Adı erken Cumhuriyet döneminde unutulmuştur. Kaderin bir cilvesi olarak Tanzimat dönemi kadın hareketinin en önemli isimlerinden biri olan Fatma Aliye Hanım 2000'li yılların başından itibaren kadın hareketinin tarihsel geçmişini araştıranlar tarafından tekrar gün yüzüne çıkarılmıştır. (Karabiyik Barbarosoğlu, 2007).

Hâlbuki yaşadığı dönemde Fatma Aliye Hanım, Türk tarihinde hakkında ilk kez biyografi yazılan kadın yazardır. Onun biyografisini ortaya çıkarmaya çalışanlar öncelikle "manevi babası" olan Ahmet Mithat Efendi'nin Fatma Aliye'yi anlattığı biricik biyografi eseri olan birinci el kaynağa müracaat ederler. Eser "Fatma Aliye Hanım yahud Bir Muharrire-i Osmaniyye'nin Neşeti" adını taşır. (Ahmet Mithat, 1311) Ahmet Mithat Efendi de kendisine "manevi kızım" demektedir. Onun hayat hikâyesi bebekliği, çocukluğu, gençliği ve evliliği ve evliliğinin ilk yılları olmak üzere 33 yaşına kadar olan dönemi anlatılır. Ahmet Mithat Efendi eserin sonunda babası Cevdet Paşa ile kızı arasındaki iletişim ve mektuplaşmalar hakkında da bilgi verir. Ahmet Mithat "manevi kız"na bir hediye vermek istemiştir. Kitabın başında "Sana layık ne hediye bulup takdim edebilir idim? Düşündüm, taşındım sana hediye olarak yine senden başkasını bulamadım. İşte bu kitap sensin kızım! Seni sana takdim ediyorum. Kabul etmezlik edemezsin ya?" diyerek bir hayli geniş hacimli bir kitap içinde onun biyografisini yazmış ve yayınlamıştır. (Ahmet Midhat, 1311) Bu eser Fatma Aliye hakkında araştırma yapanlar için bugün bile en çok başvurulan birinci el bir kaynaktır. (Canbaz Yumuşak, 2010).

Onun özellikle felsefe ve kelim eserleri üzerinde çalışan günümüz araştırmacıları "Alimler Ailesi" olarak adlandırılabilir olan Ahmet Cevdet Paşa ailesinin Türk Düşüncesi'nin gelişimine yaptıkları katkının aydınlatılabilmesi açısından henüz yeterince kapsayıcı ve kuşatıcı bir çalışmanın yapılmadığını yönünde bir tespit bulunmaktadır. (Demir, 2009).

Eserleri:

Fatma Aliye Hanım'ın roman türünden eserleri şunlardır: 1) Merâm (George Ohnet'ten çeviri, 1307/1889); 2) Hayal ve Hakikat (Ahmed Mithat Efendi ile birlikte "Bir Kadın" imzasıyla yayınlanmıştır, 1309/1891); 3) Muhâdarât (Fatma Aliye adını kullandığı ilk romanı, 1309/1891); 4) Ref'et (1314/ 1897); 5) Üdi (1315/ 1899); 6) Enîn (1328/1912).

Fatma Aliye Hanım'ın hatıra, inceleme, mektup türünden eserleri şunlardır: 7) Levâyih'i Hayat (1315/1898); 8) Nisvan-ı İslam (1309/1891) 9) Taaddüd-ü Zevcât'a Zeyl (Mahmud Esad Efendi'nin Taaddüt-ü Zevcata Zeyl adlı eserine ek olarak yayınlanmıştır, 1316/1899); 10) Namdârân-ı Zenân-ı İslamiyân (1901); 11) Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı (1913).

Tarih konulu eserleri: 12) Tarih-i Osmaniyyenin Bir Devre-i Mühimmesi- Kosova Zaferi ve Ankara Hezimetini (1331/1913). 13) Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı (1332/1914)

Felsefe eserleri: 14) Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife (1317/1901); 15) Tedkik-i Ecsâm (1317/1901). Bu iki felsefe ve kelim eseri yazarlığını yaptığı "Hanımlara Mahsus Gazete" matbaasında basılmıştır.

Fatma Aliye Hanım'ın kitaplarının dışında 40 kadar da makalesi vardır. Makalelerinde de genel olarak kadın ve aileyi ilgilendiren toplumsal sorunlara değinmiştir. Makaleleri

Hanımlara Mahsus Gazete, İnkılab, Mehasin, Malumat, Servet-i Fünun, Tercüman-ı Hakikat ve Ümmet adlı kadın dergilerinde yayımlanmıştır. (Canbaz Yumuşak, 2010) 2000'li yıllardan sonra Fatma Aliye Hanım'ın hemen bütün eserleri günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

YÖNTEM

Bu makalenin konusu tarihte iz bırakmış Müslüman kadın âlimler olduğu için konuya en uygun olan araştırma yöntemi olarak doküman inceleme yöntemi uygulanmıştır. Makale öncelikle Fatma Aliye Hanım'ın kendi yazdıkları eğer ulaşılabılırsa Osmanlıca metinlerden, değilse latinize edilmiş metinlerden olmak üzere birincil kaynaklara dayandırılmıştır. İkincil kaynak olarak ise Fatma Aliye'yi konu alan ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır.

Fatma Aliye Hanım ve Kadın Çalışmaları:

Fatma Aliye Hanım medeniyet tercihini Türk-İslam kültür ve medeniyetinden yana yapmış bir insandır. Ancak bu Batı kültür ve medeniyetini reddettiği anlamına gelmemektedir. Bu durum onun özellikle İslam dini hakkındaki yanlış algı ve anlayışlara cevap verdiği durumlarda çok daha net olarak görülebilmektedir. Onun yaşadığı Tanzimat dönemi (1839-1856) Batı kültür ve medeniyetin Osmanlı toplumunda başta devlet adamları ve sonra aydınlar marifetiyle etkili olmaya başladığı bir dönemdir. Bu dönemin önemli konularından birisi de kadınlık âlemi ve kadın eğitimidir. Fatma Aliye Hanım Tanzimat döneminde kadına yönelik yanlış algıları İslam tarih ve geleneğine başvurarak gidermek ve bu yolla kadınların sosyal statülerini iyileştirmek amacıyla olan bir insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Fatma Aliye Hanım o dönemde İslam dininin ilmi ilerlemeye engel olduğu yönünde yaygınlaşan iddianın aksini savunmuştur. İnsanı medeniyete ulaştıran en güvenilir yolun Doğu İslam dünyasının manevi değerlerini koruyarak Batı'nın teknik bilgisinden faydalanmak olduğuna inanır. (Aşa, 2010).

Fatma Aliye Hanım Müslüman kadınlara ve kadınlığa dair yanlış algıları düzeltmek amacıyla önce "Nisvân-ı İslam" adında Fransızca kaleme aldığı bir eser yazmıştır. Daha sonra aynı eseri Türk okuyucunun da faydalanması için Türk dilinde de yazmıştır. Fatma Aliye'nin Nisvân-ı İslam'ı yazmasına neden olan şey Avrupa'dan kendisine misafir gelen Madam Poter Palmer ve Miss Villar ile bir grup kadındır. Bu kadınlar topluluğu Fatma Aliye'nin anlatımına göre bir Türk ailesinin yanına misafir olarak gelmişler ama gelmeden önce Müslümanlık ve Türk âdetleri hakkında çok geniş bilgiler de edinerek gelmişlerdir. Bunun yanı sıra merak ettikleri konuları, İslam dini ve Osmanlı toplumunda kadınlara dair soruları da sormuş ve cevap istemişlerdir. Fatma Aliye Hanım Nisvân-ı İslam'da bu misafir kadınların sorduğu belli başlı konular olan çok kadınla evlilik, cariyelik ve örtünme konuları üzerindeki kendi inanç ve görüşlerini açıklamıştır. Bunları sohbet/diyalog (muhabere) yoluyla anlatmıştır. Fatma Aliye Hanım Avrupalı önce misafirlerinin İslam ve Türk ailesi hakkında son derece malumat sahibi olduklarını hayretle görmüştür. Sonra onların sorularına İslam tarihine bağlı kalarak doğru cevaplar vermeyi arzulamıştır. Önce "Tercüman-ı Hakikat" gazetesinde tefrika edilen (1891) Nisvân-ı İslam adlı eserde Fatma Aliye Hanım insanoğlunun tabiatı gereği medeni ve birbiriyle yardımlaşmaya mecbur olduğundan, toplum içinde çeşitli anlaşmalar yayıp medeniyetin yayılmasıyla zaruri ihtiyaçlarını karşıladıklarından ve derece derece kendini olgunlaştıran ihtiyaçları da ürete geldiklerinden bahseder. Bunun sonucu olarak çeşitli diller ve birbirine yabancı örf ve âdetlerin ortaya çıktığından bahisle farklı dil ve mekânların kavimler ve milletler arasında pek çok zıtlıklar ortaya çıkardığı yönünde bir tespitte bulunur. (Fatma Aliye, 1309/1893) Fatma Aliye Hanım eskiden her bir milletin kendi âleminde yaşadığını, diğerlerinin durumundan habersiz olduğundan ancak yeni icat edilen araçlarla bu durumun değiştiğinden bahseder. Osmanlı toplumu da bu değişmeden etkilenmiştir.

Avrupalılar da teknik alandaki gelişmelerden faydalanarak Osmanlı ülkesine gelmişler ve Müslüman aileleri yakından tanımak istemişlerdir. İşte Fatma Aliye Hanım bu misafirlere doğru bilgiler vermeyi amaçlamaktadır. Fatma Aliye Hanım Avrupa'dan İstanbul'a gelen yabancı kadınların Batı'dan etkilenen ailelerin kültürünü değil, eski usulde yaşayan Müslüman ailelerin hayat tarzını merak ederek onlarla görüşmelerini söyler. (Fatma Aliye, Nisvân-ı İslam, 2009).

Müslüman kadınların eğitimini çok önemseyen Fatma Aliye Hanım eski usule göre yaşayan bazı Müslüman ailelerin, kadınların ilim tahsil etmelerinin günah olduğu düşüncesinde oldukları söyler. Bu tür aileler kızlarının Fransızca öğrenmelerini, hatta gereğinden fazla Türkçe öğrenmelerini bile taassuplarına sığdıramazlar. Bunlar Hz. Muhammed'in hanımlarından ve onların kız çocuklarından nice âlimlerin ve yazarların yetiştiğini, ilim ve irfanda yüksek derecelere ulaştığını bilmeyen insanlardır. Dinimizde kadınların yüzleri namahrem değildir. Ancak saçlarını örtmeleri vaciptir. Böyle iken bir takım hanımlar da dinin gereğinin zıddına yüzlerini örtüp saçlarını açmaktadır. Fatma Aliye Hanım bu noktada bir tespitte bulunur ve der ki: "Sözün özü, bizim ortamımız yok. Ne tarafa gideceğimizi şaşırılmış gibiyiz. Oysa her şeyde ifrat ve tefrit yanlıştır. Her hususta itidal (orta yol) gerek" demektedir. (Fatma Aliye, Nisvân-ı İslam, 2009). Zamanın sosyal ve kültürel değişikliklerine karşı bir cevap niteliğinde olan bu eser Maarif Nezareti'nin izniyle 1892'de ilk defa kitap olarak basılır. Fatma Aliye Hanım bu eserin birinci diyalogunda harem hayatı ve cariyeleri anlatır. İkinci diyalogunda Hz. Muhammed'in çok kadınla evliliğini, çok eşlilik meselesi, örtünme, din ve felsefe konularını işler. Üçüncü diyalogda boşanma, giyim, kuşam, moda ve ev işlerinde kadın konusunu ele alır. (Fatma Aliye, İslâm kadınları: Nisvân-ı İslam, 2009). (Fatma Aliye, Osmanlı'da kadın: cariyelik, çokeşlilik, moda, 2012)

Fatma Aliye Hanım bu eseriyle Amerika-Chicago Kitap Sergisinde dikkatleri üzerine çekmiştir. Kendisine bir ödül verilmiştir, bunun hemen ardından bu eser "Tâ'ribü Nisai'l-Müslimîn" adıyla Arapçaya da çevrilmiştir (Beyrut 1309/1893). Ayrıca kendisi de kitabın Amerika'da İngilizceye çevrildiğini belirtmektedir. (Aşa, 2010). Nisvân-ı İslam isimli eser daha sonraları Gülnar adını alan bir Rus şarkiyatçısı olan Olga de Labedeff tarafından "Les Femmes Musulmanes" (Paris, t.y) adıyla, Nazime Roukié tarafından ise "Les Musulmanes contemporaines" (Paris, 1894) adıyla Fransızcaya çevrilmiştir.

Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı Tanzimat döneminde Batı dünyasında yaşayan kadınları anlatan kimi kadınlar vardır. Örneğin "Türkiye Mektupları" isimli kitabıyla ülkemizde de iyi bilinen Madam Montagu bunlardan birisidir. Madam Montagu kitabında kendi hayatını yazar. Kitap hem kendi ülkesinde hem Osmanlı ülkesinde çok ses getirir. Bunun ardından Fatma Aliye Hanım'a da bu kitaba benzer kitaplar yazması yönünde bazı talepler gelir. Fatma Aliye Hanım Müslüman kadınları anlattıktan sonra bu kez ünlü Müslüman kadınları anlattığı bir eseri kaleme alır. Yabancıardan ileri gelen birçok kadının arzu ve desteğiyle eseri yazmaya başlar. Kendisine müracaat eden bazı yabancı kadınlar tarafından Paris'te açılacak olan sergide kısaca tanıtılmak üzere kendisine yapılan tavsiye ve ihtarlar uygun olarak yazılmıştır. Fatma Aliye Hanım bu yeni eserde ünlü Müslüman kadınları doğrudan doğruya anlattıktan sonra Fransızcasının da yayınlanacağı bilgisini verir. Fatma Aliye Hanım insanın memleketine, vatanına olan muhabbeti nedeniyle çalışıp meydana getirebildiği eser çok değerli olmasa bile ondan sadece yabancıların değil kendi vatandaşlarının da istifade etmesi gerektiği fikrindedir. Bu nedenle "Ünlü Müslüman Kadınlar" adıyla sadeleştirilebileceğimiz "Nâmdarân-ı Zenân-ı İslamiyân, (1901)" adlı kitapçığının önsözünde bu arzusunu dışa vurur. Bu eseri de Nisvân-ı İslam (İslam Kadınları) gibi önce Türkçe yayınlamak istediğini açıklar. (Fatma Aliye Hanım, Ünlü müslüman kadınlar, 2011)

Anlaşılan Fatma Aliye Hanım kendisine bir görev vermiştir. O Allah'ın yardımıyla ve maarifin koruyucusu olan padişahın devrinde yaşamış olmanın bahtiyarlığıyla ünlü İslam kadınlarının hayatını kaleme almak istemektedir. Müslüman kadınlara dair yanlış bilgileri ve algıları elinden geldiğince düzeltmeye çalışacaktır. (Fatma Aliyye, Ünlü müslüman kadınlar, 2011). Bu niyet ve düşünceyle önce gazete sayfalarında Osmanlı toplumuna Batı'dan değil, İslam ve Osmanlı kültüründen örnek alınacak kadın modelleri sunmaya çalışır. Bu amaçla "Malumât Gazetesi"nde (5 Safer 1317/1899-10 Şevval 1318/1901) tarihleri arasında yayınlanan bir dizi makale tefrika eder. Bu makaleler dizisi ise bir hayli ilginçtir.

Fatma Aliye Hanım daha sonra bu yazı dizisini kitaba dönüştürür. "Nâmdarân-ı Zenân-ı İslamiyân" yani "Ünlü Müslüman Kadınlar" adını verdiği bu kitabın önsözünde kitabı niçin kaleme aldığını da açıklar. O kadın eğitiminden erkekleri sorumlu görmektedir. Kadın eğitiminde erkeklerin gayretleri olduğunun inkâr edilemez olduğunu söyler. Kadınlarımızın yükselmelerinin nedeninin bir takım ileri görüşlü ve medeni erkekler olduğunu, bunlar içinde babaların özel bir yeri olduğunu ifade eder. Onun deyişiyle babaları onları kadınların eğitimine özen gösterilmediği bir zamanda okutmuşlar ve bu yönleri ile çoğunluktan ayrılmışlardır. Yeni dönemde ise babaların çoğu kız çocuklarının eğitim-öğretimini bir vazife kabul etmektedirler. Onun yazdığı kitaplarda İslam kadınlarının tanıtılması, onların ilim ve sanatta pay sahibi olmaları yeni bir oluşum değil bir yenilenmedir. Bu bakımdan tarihe vakıf olanlar Tanzimat dönemi kadınları aslında yeni bir yola girdiklerini değil, belki kaybettikleri şeyi kazandıklarını, düştükleri cehalet uçurumundan tekrar eski mertebelerine yükseldiklerini bilmektedirler. O kadınların cehalete düşmelerinin sebebi olarak İslamiyet'i ve Türklüğü göstermenin pek haksız ve reva görülemeyecek bir söz olduğunu söylemektedir. (Fatma Aliyye, Ünlü müslüman kadınlar, 2011).

Fatma Aliye Hanım bu kitapta tanıttığı kadınlara "Grand Dam" yani "Büyük Kadınlar" dediğini de açıklamaktadır. Fatma Aliye bu isimden maksadın sadece büyük zatların kızı, hanımı, annesi gibi mevkileri tesadüfen büyük olan kimseler olmadığını açıklar. Maksadı onları yazmak olsaydı, bu sınıftaki kadınları daha fazla sayıya ulaştırabileceğini söyler. Onun seçtiği "Büyük Kadınlar", doğum ve evlilik yoluyla büyük mevkilerde bulunmakla beraber hayatlarındaki olağanüstü haller nedeniyle kendilerine tarih sayfalarında özel bir önem verdimiş kadınlardır. Böyle kadınlar az değilse de bunların hepsinin sıralanmasına Namdarân-ı Zenân-ı İslamiyân'ın hacmi yetmeyecektir. Bu nedenle kitapta sadece en meşhur olan kadınlardan bahsedeceğini açıklamaktadır. (Fatma Aliyye, Ünlü müslüman kadınlar, 2011).

Fatma Aliye kitabında İslamiyet'in ilk yıllarındaki büyük kadınlar başta olmak üzere kimi kadınları konu edinir. Bu dizide İslamiyet'in ilk yıllarından altı kadını anlatır. Bunlar Haticetül Kübra, Ümmü Habibe, Fatımatü'z-Zehra, Zeyneb binti Hudayr, Fatıma bintül-Kasım'dır. Emeviler döneminden üç kadını anlatır. Bu kadınlar Fatıma binti Abdülmelik, Ümmül Benîn binti Abdülaziz, Muzenne binti Mervan'dır. Abbasiler döneminden sekiz kadını anlatır. Bunlar: Ümmü Cafer Zübeyde, Hayyuzan zevce-i Mehdi, Abbase bintül Mehdi, Aliyye bintül Mehdi, Bûrân-ı zevce-i Memûn, Attâbe Ümmü Cafer Bermekî, Aişe binti Mu'tasım ve Katru'n-Neda adlı kadınlardır. Diğer hanedanlardan da kadınları anlatır. Bunlar: Cemile, Ümmü's-Sultan Bereketi, Tagây el-Hundetül-Kübra, Tezkâr-ı Pay, Hayrûnnisa Begüm, Taş Hatun, Tafi Hatun, Zeyneb, Tıtlı Hatun, Kebek Hatun, Beylûn Hatun, Orduca Hatun, Ayt Küçüçek, Nurcihan Begüm adlı kadınlardır. Osmanlı toplumundan ise on altı kadından bahseder. Bunlar: Beylûn (Nilüfer) Hatun, Prenses Teodora, Prenses Mariye, Elen Hatun, Ayşe Hatun, Mihrimah Sultan, Nurbanu Sultan, Safiyye Sultan, Emetullah Valide Sultan, Kösem Valide Mahpeyker Sultan, Hatice Tarhan Sultan, Şah Sultan, Bezm-i Âlem Valide Sultan, Âdile Sultan, Fatıma Zehra Hanımefendi, Zeyneb Hanımefendi'dir. Ünlü kadın şairlerden seçtiği kadınların hayat hikâyelerini de anlatır. Bunlar: İslamiyet'in ilk

yıllarında meşhur kadın şairlerden, Emeviler zamanından seçtiği kadın şairlerden, Abbasiler zamanından seçtiği kadın şairlerden, Endülüs'ün kadın şairlerinden, Acem'den seçtiği kadın şairlerden ve en son Osmanlıların kadın şairlerinden bahseder. (Fatma Aliye, Ünlü müslüman kadınlar, 2011)

Fatma Aliye Hanım gazetede ki makalelerinde aslında İslam kültür ve geleneğinde önemli bir yeri olan “Meşahirü'n-Nisa” yani “meşhur kadınlar” adıyla yazılan müstakil kitapları veya “tabakat” kitapları denen kitaplar içinde kadınlara ayrılan yerleri hatırlatan bir yazı dizisinin yeni bir örneğini dergiye yazdığı makalelerinde tekrarlamaktadır. İslam kültür geleneği tarih yazımının birer ürünü olan kitaplardan kolaylıkla takip edilebilmektedir. (Öz, 2010) İslam tarihinde adına “tabakat” denen kitaplar vardır. “Tabakat” İslam tarih yazımında alanında tanınmış kimselerin biyografilerini konu alan yazın (telif) türünün adıdır. İşte İslam tarihinde adına “tabakat” denen kitaplar aynı yerde, aynı dönemde, aynı ilim dalı ile sanatla vb. uğraşan kimseleri anlatmak için yazılan özel kitaplardır. Bu anlamda genel tabakat kitapları ve özel tabakat kitapları yazılmıştır. Bu kitaplar aynı memlekette, aynı yerde, aynı dönemde, aynı ilim dalı ile veya sanatla vb. uğraşan kimseleri anlatmak için yazılan özel kitaplardır.

“Tabak” sözcüğü lügatte “üst üste olan iki şeyin birbiriyle uyuşması, derece, mertebe ve konum bakımından örtüşmesi” anlamına gelir. Çoğulu “tabaka” ve “tabakat”tır. Sözcük “sınıf ve zümre” anlamlarına da gelir. Kelimesin aslı “tabk”dır. El gibi bir şeyin kapalı olması anlamına gelir. Ancak bu anlamı az kullanılır. İslam geleneğinde sahabe, tabiin, âlimler, edipler, düşünürler, şairler ve sanatçılar, sufiler ve ayırıcı özellikleri olan kişilerden söz eden edebiyat türüne “tabakat” denir. Gerçekte bu eserlerde sınıf, derece ve dönem ayrımı yapılmaz. Ancak içerikleri alfabetik olarak düzenlenen bazı biyografik eserlere “tabakat” denilmiştir. Bu adın verilmesi, yazarların kitaplarına aldıkları kişileri müstakil birer sınıf ve kategori oluşturacak derecede önemli kişiler kabul etmesidir. Bunun dışında tabakat kavramı zamanla asıl anlamını kaybetmiştir. Toplu biyografilerin yer aldığı kitaplar için de tabakat denilmiş ve bundan sonra terim haline gelmiştir. (Durmuş, 2010). Hemen hemen bütün İslam fırkalarının akaid ve kelim âlimleri hakkında bilgi veren eserler de özel alanlarda yazılan tabakat kitaplarıdır. İslam tarihinde biyografi (biyografya) kitapları da tabakat kitaplarıdır. “Tabakat” ise temelde belli yaş, meslek, görev, nesil, unvan, mezhep, tarikat ve coğrafyaya mensup olmaları dolayısıyla ortak bir grup (tabaka) oluşturan kişilerin biyografilerine yer verilen bir türdür. Bununla birlikte genellikle biyografi kitaplarına da bu isim verilmiştir. Tabakat kitaplarının ilk türleri birçok kişinin ortak özelliklerinin gruplandırılmasıyla oluşturulmuştur. (Avcı, 2010). İslam edebiyat yazımında zaman içinde bu tür biyografi eserleri içerik açısından zenginleşmiştir. Toplumun her kesiminden çeşitli alanlarda meşhur kişileri konu edinen ve İslam dininin ilk asırlarından itibaren çok sayıda biyografi kitabı yazılmıştır. Bazı tabakat kitapları çeşitli bilim dallarında şöhret olan kimselerin biyografilerini anlatır. Bu alanlar özellikle tıp, tabiat, felsefe gibi alanlardır. Bunlar içinde Endülüslü ünlü bilgin İbn Cülcül (ö. 384/ 994) bir eser yazmıştır. İbn Cülcül hekim, tıp ve felsefe tarihçisidir. İbn Cülcül bu eserde farklı dönemlerde yaşayan çeşitli milletlerden elli yedi ünlü âlim ve felsefeciyi dokuz grup halinde incelemiştir. Bu eserler içinde İbn Hallikan'ın (ö. 681/1282) Vefeyatül-Ayan isimli eseri de önemlidir. Vefeyatül-Ayan alfabetik bir eserdir. İbn Hallikan İslam dininin ortaya çıktığı dönemden eseri yazdığı döneme kadar olan zaman dilimini kayda geçirmiştir. Eserinde herhangi bir alanda ünlenen kadın-erkek 800'den çok kişinin biyografisini anlatır. İçeriğinin çeşitliliği bakımından İslam tarihinde biyografi yazımının en eski örneği kabul edilmektedir. (Avcı, 2010). Osmanlı döneminde ise bir kişiyi anlatan biyografi eserlerine “tercüme-i hal” denmiştir. “Terâcim” sözcüğü de “biyografi” (tercüme-i hal) anlamındaki “terceme” kelimesinin çoğuludur. Birden çok kişinin biyografisini içeren eserlere ise “Terâcim-i

Ahvâl” denmiştir. (Özcan, 2010). Osmanlılarda bir yandan Arapların “tabakat” geleneği, diğer yandan İranlıların “tezkire” geleneği etkili olmuştur. Bunlara benzer çeşitli biyografiler yazılmıştır. Gerçek anlamda Osmanlılarda biyografi çalışmaları XVI. yy.da başlamıştır. (Özcan, 2010)

İslam tarih yazıcılığında biyografi türü bu eserler içinde kadınlara da yer verilmiştir. Alanında ünlü olan bu kadınlara ya ayrı bölümler ayrılmış veya biyografileri kitabın içine serpiştirilmiştir. Ya müstakil bölümler halinde ya da kitabın içine serpiştirilmiş bir halde alanında ünlü kadınlardan bahsedilmiştir. İşte Fatma Aliye Hanım İslam dünyasında daha sonraki dönemlerde bir kavramsallaştırma yapılarak adına “meşahirü'n-nisa” denen kitap yazma geleneğini izlemektedir.

Bilindiği üzere İslam dininde ve İslam kültüründe kadın-erkek ilişkilerini ile ilgili, bir kısmı kaynağını kültürden alan düzenlemeler vardır. Örneğin kadın giyim kuşamıyla ilgili bazı kısıtlamalar vardır. Bununla birlikte İslam dini kadının sosyal hayata katılımını engellenmemiştir. Hz. Muhammed döneminde kadınlar sosyal hayatın içinde yer almışlardır. Mescid-i Nebevi’de ibadete katılmışlar ve hayatına her alanında bulunmuşlardır. Hatta o kadar ki kadınlarla ilgili konularda Kur’an ayetlerinin sebeb-i nüzulü olacak kadar söz söylemek hakkına ve medeni cesarete sahip olmuşlardır. Emeviler döneminden itibaren ise özellikle üst tabaka Müslüman kadınları zaman içinde sosyal hayattan çekilmişler, kendilerine mahsus bir hayat yaşamışlardır. Ancak bu tercih hayatının dışına düşmek anlamına gelmemektedir. Sadece bir yaşam tercihini ifade eder. (Akgül, 2006) Diğer müslüman toplumlar da kendi geleneklerini de İslam kültürü içine katarak yaşamaya devam etmişlerdir.

İslam toplumlarının tarih yazma geleneğinde “meşahirü'n-nisa” yani “ünlü kadınlar” denen bu kadınlar için bazıları ün kazanan eserler yazılmıştır. Ülkemizde bu türün en meşhur örneği Mehmed Zihni Efendi’nin (1262/1846-1332/1913) “Meşahirü'n-nisa” (2 cilt, İstanbul, 1294-1295) isimli eseridir. İslam öncesi ve İslam döneminde ilim, edebiyat ve siyaset alanında meşhur olan Arap, Türk ve Fars 1165 kadının biyografisini içeren bir eserdir. (Kılıç, 2003). Osmanlı döneminde bu eser Maarif Nezareti tarafından öğretmen olmak için Darülmualimat’ta okuyan kız öğrencilerin okuması için yazdırılmıştır. Maarif Nezareti öğretmen adayı olan genç kızlar için birer “rol model” sunmak istemiştir. Tahsil gören genç kızların örnek alması ve ibret almasını, bu sayede himmetlerini artırmaları istemiştir. Her hangi bir alanda meşhur olan kadınları tanıtmak amacıyla yazdırılan bu kitapta Mehmed Zihni Efendi aslında “örnek Müslüman kadın profili” çizmiştir. (Akgül, 2006) Aynı kültürel geçmişten gelen ve yaklaşık aynı dönemde yaşayan Fatma Aliye Hanım da “Nâmdarân-ı Zenân-ı İslamiyân’da bu İslam tarih yazma geleneğine dayanmaktadır. Bu geleneği bildiği için yazı dizisinde İslam kültür ve geleneğini yani ünlü kadınların hayat hikayelerini anlatan, yazıp çizen “meşahirün nisa” geleneğini izlemektedir.

Fatma Aliye Hanım’ın bu makalelerinden birinin adı “Meşahir-i Nisvân-ı İslamiyye’den biri: Fatma binti Abbas” adını taşır. Makalede İslam tarihinde kadınların da şeyh ve mürit olabildiğinden bahseder. Onun yalnızca kadınlara ders vermediğini, kürsüden erkeklere de seslendiğini belirtir. Avrupa’da böyle kadınlar yetişmediğini söyler. İslamiyet’in maarife engel olduğu, terakkiyi engellediği, kadınları esir hayatı yaşattığı biçimindeki iddiaların doğru olmadığını savunur. Bu iddianın karşısında İslam dünyasında nice kadınların yetiştiğini anlatmanın gerekli olduğundan bahseder.

Fatma binti Abbas adlı bu ünlü Müslüman kadından Şemseddin Sami bir makalesinde bahseder. Fatma binti Abbas’ın, Ribatü'l-Bağdadiye denilen zaviyede postnişin ve vaiz olarak kadınlara vaaz verdiğini anlatır. Bu kadının erkeklere de vaaz verdiğini, ulema ile ilmi tartışmalar yaptığını haber verir. Ne var ki bazı erkekler bu durumdan rahatsız olurlar. Zamanın âlimi İbni Teymiye’ye Fatma binti Abbas’ı şikâyet ederler. Bu kadının en azından kürsüye çıkmaması konusunda uyarılmasını isterler.

Fahreddin İbn Teymiye (542/1148-621/1225) Hanbeliyye'nin ünlü âlimlerinden biridir. Aynı zamanda ünlü bir hatip ve vaizdir. Fatma binti Abbas ve İbn Teymiye arasında olup bitenleri Fatma Aliye okuyucularına aktarır. Bu iki İslam âliminin olumsuz sonuçlanacak bir olaya mahal vermediklerini belirtir. (Canbaz Yumuşak, 2010)

Fatma Aliye Hanım “Eslaf-ı Nisvân: Arab Kadınları” adlı makalesinde de kadınların gelişmesine ne İslam'ın ne de Osmanlı'nın engel olduğunu savunur. Ona göre kadınların cehalete sürüklenmesi Acemistan'ın yani İran'ın fethinden sonra başlamıştır. Çünkü bu fetihden sonra Osmanlı Acemlerin kadınlar hakkındaki bazı adetlerini benimsemiştir. Fatma Aliye Hanım bu konuda Acemlerden ziyade Araplara daha yakın durmaktadır. (Canbaz Yumuşak, 2010)

Fatma Aliye Hanım kadın eğitimi konusunda çok hassastır. O 1909'da İnkılab'da yayımlanan “İlim ve Cehl” adlı makalesinde kadın ve toplum arasındaki ilişkilerin iyi olmadığından bahseder. Ona göre son zamanlarda Osmanlı toplumunda, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra kadın hakların gasp edildiğine dair görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Fatma Aliye Hanım bu görüşe karşıdır. O kadın hakları konusunda çözümün İslam'da olduğunu söyler. Osmanlı toplumunun ileri gelenlerinin kadın hakları konusunda duyarlılık göstermesini Bu ileri gelen erkekler topluluğunun gayret göstermediğini, hatta cesareti olmadığını ima ederek şöyle seslenir: “Yoksa tarik-i terakkideki ilk adımlarının da talimini ve derecat-ı medeniyyenin ilk basamaklarını çıkmak hususundaki tarifi, ileri hareket için cesareti de kadının öğretmesini mi istiyorlar?” (Canbaz Yumuşak, 2010)

Fatma Aliye Hanım kadınların kimi haklarının elinden alınmış yani gasp edilmiş olduğunu söyler. Kadınların elinden alınan haklarının (hukuk-u magsube) kadına iade edilmesi gerektiği noktasında erkekleri (rical) duyarlı olmaya çağırır. Bir makalesinde bu hak mücadelesini konu edinir. Sorunları çözmek için doğruyu yanlıştan ayıran “feraset”in işe yarayacağına dikkat çeker. Fatma Aliye Hanım bu makalede özellikle toplumda ileri gelen erkeklerin İslam hukukunu (şer'i hukuk) unuttuklarını ima eder. Kadın haklarının gasp edilmiş olmasını İslam dininde kadın hukukunun bilinmemesine bağlar. Bunun nedeni olarak da “cehalet” gösterir. (Canbaz Yumuşak, 2010) Fatma Aliye Hanım, kendi hayatını kazanmak zorunda olan kadınlar bir meslek sahibi olmaları gerektiğini savunur. Onun Üdi ve Refet isimli kitapları bu tür kadınlardan bahseder. (Fatma Aliye, Refet, 2007) (Fatma Aliye, Udi, 2002) (Fatma Aliye, Muhaderat, 2005)

Fatma Aliye Hanım'a göre sadece Osmanlı erkekleri değil Osmanlı kadınları da eski İslam kadınlarını tanımamaktadır. Bu yüzden kendilerine “rol model” olarak başka kültürlerin, başka dünyaların kadınlarından örnek alacaklarını arıyorlar. Onları bilmek ve tanımak istiyorlar. Eğer Osmanlı kadınları da eski Müslüman kadınları tanırsalar, onları kendilerine örnek alsalar işler daha kolay olacaktır. Erkekler de bu konuda kadınlara yardımcı olsalar Osmanlı toplumunda kadın sorunlarına çözüm bulunabilecektir. Fatma Aliye Hanım erkeklere bir görev yükler. Onlar kadınlara unuttuklarını hatırlatmakla görevlidir. Kendisinin İslam kadınlarını anlatan makaleleri bu işe yardımcı olur.

Fatma Aliye Hanım Osmanlı kadınlarının nasıl terbiye edilmesi gerektiğini tartıştığı bir makalede bunu anlatır. “Talim-i Terbiye-i Benât-ı Osmaniyye” adlı bu makalede Avrupa'nın ünlü kadınları tanıyan ama kendi tarihinin ünlü Müslüman kadınlarını tanımayan genç kızlardan bahseder. Bu kızlar bilinçsizce dil öğrenmek istemektedirler. Fatma Aliye Hanım'a göre bu genç kızlar ve kadınlar yabancı kültürler karşısında ayakta duramayacaklardır. Bu kızlar ve kadınlar Osmanlı toplumunda yaşadıkları halde kendilerini bu topluma yabancı hissetmektedirler. Onlar kendi

toplumlarına ısınamadıkları gibi bu âleme de yabancı kalmışlardır. (Canbaz Yumuşak, 2010)

Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinden iki tanesi de felsefe ve kelam (teoloji) alanında yazılmış olup Türkçe yazılmış olmak bakımından önemli eserlerdir. Bu makalenin konusu bu iki kitabından birisi olan Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife'de (Felsefecilerin Biyografileri, 1317/1901) ismi geçen kadın âlimlerin biyografileridir. Fatma Aliye Hanım'ın diğer felsefi eseri ise Tedkik-i Ecsâm (Cisimlerin Tetkiki, 1317/1901) adını taşır.

BULGULAR

Fatma Aliye Hanım'ı yazdığı romanlara bakarak sadece roman yazarı olarak değerlendirmek eksik kalır. O aynı zamanda felsefe ve kelam konularında çok derinlikli bir bilgi sahibidir. Ancak burada konuya girmeden önce “felsefe” ve “kelam” terimlerinin ne anlama geldiğini açıklamak gerekir. Felsefecilerin ifadesine göre felsefe diğer ilimlerden daha çok terminoloji ve kavramlara sahiptir. Onun için bu kavramların iyi bilinmesi gerekir. Felsefe ilkçağ düşüncesinden alınan, aslen Yunanca “Philosophia” kelimesinin Arapçada aldığı şekildir. Bu kelime “filo” ve “sofia” şeklinde iki terimden oluşmuştur. Filo; sevgi, sofia hikmet anlamındadır. Böylece “filo-sofia”nın sözcük anlamı “hikmet sevgisi” demektir. (Necip Taylan, 2006) Filozof terimi İslam dünyasında “feylesof” (çoğulu felâsife) şeklini almıştır. “Felâsife-i İslam” İslam filozofları demektir. Sofia'nın karşılığı olan “hikmete sahip olan kimseye de hakim (çoğulu hükemâ) denir. Buna göre “hükema-yı İslam” deyimini “İslam filozofları” anlamına gelir. (Necip Taylan, 2006)

İslam ilimleri içinde özel bir yeri olan kelam ilmine dair eserlerde din kavramı tanımlanırken dinin muhtevasının itikat (inanç) ve amel'den (eylem) oluştuğu, bu iki unsurun gerçekleştirilmesi ile ahlak'ın ortaya çıktığı anlatılır. Bu tanım gereği din bu üç esasın oluşturduğu bütünün adıdır. Dinin inanç alanıyla ilgili hüküm ve delillerini tespit eden ilim “kelam”dır. Bunların doğal sonucu olan amelî alanla ilgilenen ilim ise “fıkıh”tır.

“Kelam” sözcüğü sözlükte; bir fikri, bir anlamı tam olarak anlatan söz, lafız, konuşma, nutuk, ibare anlamına gelir. Bu çerçevede ilahi söz ve emirler de “kelam” olarak ifade edilir. Terim anlamı olarak ise kelam'ın tanımı biri konusuna, diğeri gayesine göre olmak üzere iki ayrı çerçevede yapılır.

Konusuna göre kelam; Allah'ın zatından, sıfatlarından; nübüvvet ve risalete/ peygamberliğe ait meselelerden; mebd'e (yaratılışın başlangıcı) ve meâd (ölüm ve sonrası) bakımından yaratılmışların hallerinden İslam esaslarına göre bahseden ilimdir, diye tarif edilmiştir.

Gayesine göre ise kelam; akli ve nakli delillere dayanarak İslam inançları ile ilgili ortaya çıkabilecek şüpheleri ortadan kaldırmak suretiyle dinî akideyi ispat ve müdafaa eden bir ilimdir, diye tanımlanmaktadır.

Buna göre kelam ilminin iki amacı vardır. Biri İslam inanç ve esaslarını akli ve nakli delillerle ispat etmeye çalışmaktır. İkincisi bu esaslar hakkında ortaya çıkabilecek şüpheleri ortadan kaldırmak ve İslam'a yöneltilen eleştirilere cevap vererek iddia ve delilleri çürütmektir.

Netice olarak kelam ilminin metoduyla meseleleri sadece akılla çözmeye çalışan felsefe birbirinden ayrılır. Kelam metodu genel olarak din/ vahiy ile akli bir arada tutmayı temel aldığından her ne kadar akli delillere dayanmış olsa da sonuçta bu delillerin doğruluğuna dair vahyin rehberliğine önem verir, denilmektedir. (Mevlüt Özler, “Kelam Tarihi”, Kelam El Kitabı içinde, (2012) (Editör: Şaban Ali Düzgün) s. 21-223. Ankara: Grafiker Yayınları.

Firdevs Canbaz Cumhuriyet gazetesinde yazan Arslan Kaynaradağ'ın "Felsefe Yolunda" adlı köşesinde Fatma Aliye Hanım'ı şu şekilde anlattığını kaydetmektedir. "İlk kadın felsefecimiz Fatma Aliye Hanım" adlı yazısında Kaynaradağ, II. Meşrutiyet'le birlikte felsefe ve düşünce hayatımızda eskisinden daha büyük bir hareket vardır. Kadın yazarların sayısı artmıştır. Ancak yine de Cumhuriyet'ten önce kadın felsefeci olarak sadece Fatma Aliye Hanım'ı görebiliriz. Fatma Aliye'den sonra felsefeye yönelen ikinci bir kadın çıkmamıştır. Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife bizdeki ilk felsefe tarihidir. Kaynaradağ, yazarın Ahmet Mithat'a gönderdiği "hayat ve ruh" konulu makalelerinin, yayımlansa küçük bir kitap olabilecek durumda olduğunu da haber verir. Kaynaradağ, yazarın felsefeyi romanlarına da taşıdığını, mesela Udi'de musikinin felsefeyle ilişkisine değindiğini söyler. (Canbaz Yumuşak, 2010, s. 40)

Fatma Aliye Hanım'ın Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife (Felsefecilerin Biyografileri, 1317/1901) isimli eseri filozofların ve kelimcilerin biyografilerini anlatır. Bu eser daha önce 1899'da "Hanımlara Mahsus Gazete"de tefrika edilmiştir. Eserde önce Thales, Pisagor, Empedokles, Demokrit gibi Yunan düşünürlerinden başlar. Arkasından Halife Mansur ve Halife Me'mun ile başlayan İslam'ın altın çağı diye isimlendirilen dönemde yetişen İslam filozoflarından bahseder. Kitabın ilerleyen bölümlerinde kendilerine "Mütakellimîn" denilen felsefe-kelam karışımı düşünceler üreten İslam âlimlerinden bahseder. "Mütakellimîn" kavramını Fatma Aliye Hanım "mesâil-i âyât-ı kerîme ve ehâdis-i nebeviyyeye tatbîk yolunda mübâhese ederlerdi. Bunlar da firak-ı muhtelifeye münkasem ve münferik olduklarından onların icmâl-i ahvâli de ayrıca beyan olunur." demektedir. Bu tanıma göre mütakellimîn yani kelimciler "meseleleri Kur'an-ı Kerim ayetlerine ve Hz. Peygamberin hadislerine uygulayarak bahis konusu edinen kimselerdir."

Fatma Aliye Hanım'ın kitabında en geniş yer eski Yunan filozoflarından ve İslam filozoflarından ziyade kelimcilerle ayrılmıştır. Bizim makalemizde konu edindiğimiz kadın âlimler de bu üçüncü grup içinde zikredilmektedir. Fatma Aliye Hanım'ın Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife isimli kitabının bütün eserleri arasında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu yönünde değerlendirme yapılmaktadır. Fatma Aliye Hanım'ın bu eserine bir "Sunuş" yazan çevirmenler Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife'de okuruna Greko-Romen felsefesi ve İslam düşüncesinin bilim, felsefe ve kelam geleneklerini bir araya getiren biyografik karakterli kısa bir felsefe tarihinin sunulduğu yönünde değerlendirme yaparlar. (Utku&Köroğlu, 2006).

Fatma Aliye Hanım'ın diğer felsefi eseri ise Tedkik-i Ecsâm (Cisimlerin Tetkiki, 1317/1901) adını taşır. Tedkik-i Ecsâm adlı bu eserinde Fatma Aliye Hanım'ın Osmanlı düşünce hayatında önemli tartışmalara konu olan materyalizme yönelik erken eleştirilerden birini ortaya koyduğu değerlendirmesini yapar. (Fatma Aliye, Tedkik-i Ecsâm: cisimlerin incelenmesi, 2009) Fatma Aliye Hanım her iki eserinde de felsefi tartışmaları konunun arka planlarını da dikkate alarak felsefi konuları tartışmayı tercih eder.

Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife isimli kitap felsefenin başlangıcı olan Yunan'dan itibaren İslam dünyasına felsefenin girişini, kelam ile olan ilişkisini, felsefe ve kelam bahislerini incelemekte, Hz. Ali'nin Tahkim meselesinde sona ermektedir. Kitabın sonunda ilk cildin sonu olduğu belirtilmektedir. 205 sayfalık eserin içinde yaklaşık 300 kadar âlimin biyografisi bilgisi yer alır. Eserde 100 kadar felsefi ve kelamî kavram açıklanır.

Bu makalemize konu olan Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife isimli kitapta bahsi geçen kadınlar Fatma Aliye Hanım'ın özellikle Müslüman kadın savunması yapmak için ismini zikrettiği kimseler değildir. Çünkü İslam kadınları anlattığı Nisvân-ı İslam ve ünlü Müslüman kadınları anlattığı Namdarân-ı Zenân-ı İslamiyân adında iki eseri zaten vardır. Fakat yine de felsefe ve kelam tarihini anlatırken bilim ahlakı gereği kadın âlimlerin ismini de anmadan geçmemiştir. Diğer yandan o kadın konusuna ve

kadın eğitimine büyük bir önem vermektedir. Bunun yanı sıra kitabını okuyan kimseler için “meşahirü'n-nisa” denen İslam dünyasındaki kitap yazma geleneğini takip ederek biyografisini verdiği Müslüman kadın din bilginlerini örnek kadınlar olarak okuyucularına takdim etmiştir de denebilir. Sonuçta Fatma Aliye Hanım bu kültürel geleneği Terâcim-i Ahvâli Felâsife’de de izlemiş ve kitabında meşhur kadın alimlere yer vermiştir.

İşte bu makalemizde Fatma Aliye Hanım Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife isimli kitabında İslam dünyasında bilgi birikimi ile öne çıkan kadın alimlerin hal tercümeleri verilmektedir. Bu kadınların isimleri şöyledir:

- 1) Ahmed’in kızı Kerime: Kerime binti Ahmed.
- 2) Kel Ali’nin kızı Fatma: Fatıma binti Ali.
- 3) Ebi Nasır’ın kızı Şühde: Şühde binti Ebi Nasr.
- 4) Abdurrahman’ın kızı Zeyneb Hatun

Bu kadın âlimlerin ortak özelliği hemen tamamının hadis âlimi (muhaddis) olmasıdır. Hadis yanında edebiyat ve şiir alanında da öne çıkan isimler olmuşlardır. Dili kullanma yetenekleriyle, belagat (retorik) ve fesahatleri (düzgün konuşmak) ile de dikkat çekmişlerdir. Dönemin geleneğine göre hadis ilmi çeşitli hocalardan hadis dinlemek, sonra bu hadisleri daha sonraki kuşaklara aktarmak biçimindedir. Hadis alanında yeterli olduğu görülenlere bir hadis kitabını nakledip, rivayet edebileceklerine dair bir icazetname (diploma) verilirdi. Hatta çocuk yaşta ilim meclislerine katılarak derse devam eden öğrencileri özendirmek maksadıyla da çocuklara özgü icazetnameler de verilirdi. Bu kadın âlimlerin yetiştiği ortamın ilim ortamı olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle babalarının ilim dünyasında veya devlet görevlerinde öne çıkmış insanlar olmaları, eşlerinin de babaları gibi devrin ileri gelen adamlarından olmaları dikkat çekicidir. Bu kadın âlimler yaşadıkları bölgede bir dersane, medrese gibi işlev gören önemli camilerde dersler vermişlerdir. Âdete uygun olarak bu derslere dönemin ünlü isimleri de katılırdı. Dersler mescitlerde geniş bir dinleyici topluluğunun katılımıyla yapılırdı. Bazı ilim meraklıları özellikle kimi dersleri belli isimlerden okumayı tercih ederlerdi. Dersi tercih edilenler içinde kadın âlimler de vardır. Kendilerinden ders alanlar içinde doğal olarak başka kadınlar da bulunmaktaydı.

Dersler genellikle hadis ağırlıklı olup, yine dönemin uygulamasına göre bir hadis kitabının baştan sona okunarak bitirilmesi ile olurdu. Kitabı bitirenler bunu başkalarına da nakletme ve rivayet etme yetkisi kazanırlardı. Bundan sonra icazetname (diploma) almaya hak kazanırlardı. Kadın âlimlerden bu yolla icazet alan çok sayıda erkek bilim adamı da bulunmaktadır. Okunan kitaplarda yer alan hadisler asıl nüsha ile de karşılaştırılırdı. Özellikle okunan kitaplar arasında Sahih-i Buhari’nin olduğu görülmektedir. Ahmed bin Hanbel’in (ö. 241/855) ünlü kitabı Müsned’i de okunan hadis kitapları arasında yer almaktadır. Dinî ilimler içinde hadis ilmi diğerlerinden daha çok öne çıkmış ve öğretim konusu yapılmıştır. İslam bilim geleneği de bize bunu söylemektedir. Bunun en belirgin kanıtı Müslüman eğitim kurumları olan medreselerin en üst düzey kademesinin Darülhadis denen kurumlar yoluyla hadis ilmine ayrılmasıdır.

Bu kadınlar dönemin kültür merkezleri olan Mekke ve Bağdat gibi büyük şehirlerde ilim ile meşgul olurlardı. Makalemizde zikri geçen kadın âlimler hicri 5-6. ve 7.yy. da yaşamışlardır. Bu kadın âlimlerden bizim makalemizde de zikrettiğimiz gibi devlet görevlerinde de bulunmuşlar, diplomatik işlerle ilgilenmişlerdir. Halifelerin resmî yazışmalarını da yürütmüşlerdir. (İbn Kesir, 1995). Fatma Aliye Hanım’ın zikrettiği kadınların adını ünlü İslam tarihçilerinin eserlerinde ve diğer İslami kaynaklarda bulabilmekteyiz.

1) Kerime binti Ahmed: (Ahmed'in kızı Kerime)

Fatma Aliye Hanım Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife'de Selçuklu devletinin kurulduğu dönemdeki siyasî ve kelamî hadislerden bahsederken söz Kerime binti Ahmed'e gelir. Fatma Aliye Hanım Selçuklu devleti kurulurken hem Doğu hem Batı dünyasında birçok hızlı yeniliklerin olduğunu, büyük devrimler meydana geldiğini kaydeder. Onun tespitine göre o çağda ilmi ilerlemenin hızı kesilmemiştir. Her fende mahir zatlar vardır. Hatta içinde de âlim ve fazıl kimseler yetişmektedir. O zaman açılan derslerde erkeklerle beraber erdemli erkek ve kadın âlimler vardır. Bu çok erdemli kadınlar içinde ders verenlerin derslerinde de erdemli insanlar ve âlimler hazır olurlardı, diye anlatıyor. İşte o devirde kadın âlimlerden icazet alan birçok erkek âlim gelmiştir. Fatma Aliye Hanım diyor ki: "Özetle söyleyecek olursak muhaddislerin (hadis âlimi) meşhurlarından Kerime Hatun hadis âlimi Buhari'nin Sahih'ini (Sahih-i Buhari isimli kitabını) rivayet ederdi. Kerime Hatun 463 senesinde Mekke'de vefat etmiştir. Buhari'nin Sahih'inin isnad zinciri (uluvv-i isnadı) onda sol bulmuştu". (Fatma Aliye, 2010)

Fatma Aliye Hanım'ın Kerime binti Ahmed'e dair verdiği biyografik bilgi bu kadardır. Ünlü İslam Tarihçisi İbn Kesir "el-Bidaye ven-Nihaye" isimli tarih kitabında Kerime binti Ahmed hakkında şu bilgileri vermektedir: Döneminin en meşhur hadisçilerden biri olan Kerime binti Ahmed'in tam adı Kerime binti Ahmed bin Muhammed bin Ebi Hatim el-Merveziye' (ö.463/1070)dir. Künyesi Ümmü'l-Kiram'dır. Mekke'de doğmuş, yine Mekke'de vefat etmiştir. Hicri beşinci asırda öne çıkan bir hadis âlimi olarak dikkati çekmektedir. Çok bilgili ve salih bir kadındır. Yaşadığı dönemde Sahih-i Buhari'yi en iyi bilen âlimlerin başında gelmektedir. Dönemin önemli edebiyatçı ve hadisçisi olan el-Küşmiheni'den (ö.389/999) Sahih-i Buhari'yi okumuş ve rivayet etmiştir. Kerime binti Ahmed hocasının rivayet ettiği hadisleri yazmıştır. Daha sonra bunları talebesi olan Ebü'l- Ganaim en-Nersi ile birlikte Sahih-i Buhari'nin asıl nüshası ile karşılaştırmışlardır. Kerime binti Ahmed'den ünlü âlimler Ebü'l-Muzaffer Mansur bin es-Semani, Hatib el-Bağdadi, Muhammed ez-Zeynebî gibi çok sayıda âlim ders almış, ondan hadis rivayet etmiştir. Dönemin önemli hadisçilerinden olan Heratlı Ebu Zerr adlı âlim ise öğrencilerine Sahih-i Buhari kitabını Kerime binti Ahmed'den okumalarını tavsiye etmiştir. Pek çok âlim imam da onun huzurunda Sahih-i Buhari'yi okumuştur. Ünlü bir âlim olan Hatib-i Bağdâdî (ö.1071) bir ara Mekke'ye gittiğinde bu kadınla tanışmıştır. Onun beş günde Buhari'yi okuduğunu kendisi söylemektedir. Buhari'nin Sahih'inin "uluvv-i isnadı" diğer adıyla "âli isnad" denen bir hadis metnini en az ravi ile ana kaynağa ulaştıran isnad etme biçimi (Küçük, 2001) onda son bulmuştur. (İbn Kesir, 1995)

2) Fatıma binti Ali: (Ali'nin kızı Fatma)

Fatma Aliye Hanım, Kerime binti Ahmed'i anlattıktan sonra hemen aynı paragraf içinde Fatıma binti Ali hakkında da biyografik bilgiler verir. Onun verdiği bilgilere göre yine Kerime binti Ahmed'in yaşadığı asırda yani beşinci asırda muhaddislerden (hadis âlimi) Bintü'l-Akra' (Kel Ali'nin kızı) diye bilinen Fatma binti Ali adlı bir Hatun vardır. Bu kadın hüsn-ü hattında (güzel yazı yazma sanatı) da biriciktir. (Fatma Aliye, 2010)

Fatma Aliye Hanım'ın Fatma binti Ali hakkında verdiği biyografik bilgi bu kadardır. İbn Kesir'in (ö.774/1373) verdiği bilgiye göre Fatma binti Ali dönemin âlimlerinden olan Ebu Ömer bin Mehdi'den ve başkalarından hadis dinlemiştir. Kendisinin kullandığı yazı metodunu insanlar örnek almıştır. Bir devlet kurumu olan Divan'da onun yazdığı bir barış metni Bizans İmparatoruna gönderilmiştir. Bir defasında da Amidülmülk el-Kündürî'ye bir yazı yazmıştır. O da kendisine 1.000 dinar vermiştir. Fatıma binti Ali hicri 480'de Muharrem ayında Bağdat'ta vefat etmiş, Bab-ı İbriz mezarlığına defnedilmiştir. (İbn Kesir, 1995)

3) Şühde binti Ebi Nasır (Ebi Nasır'ın kızı Şühde):

Fatma Aliye Hanım ünlü kelim âlimi Zemahşeri'yi (ö.538/1144) anlattıktan sonra o asrın meşhur âlimlerinden Şehristani'nin (ö. 548/1153) de aynı asırda yaşadığından bahseder. Bu iki ünlü kelim âliminden hemen sonra o asrın meşhur âlimlerinden birisinin de el-Meşhedetül Katibe diye bilinen Fahrünnisa Şühde diye bilinen Şühde binti Nâsır olduğunu kaydeder. Bu kadın hem faziletli bir âlimdir hem de hüsn-ü hatta asrının yegânesidir. Ebul Hattab Ebu Nasr Bustruvani ve Talha bin Muhammed ez-Zeynebi ve Ebu İshak Şirazi'nin öğrencilerinden olduğunu kaydeder. Fahrül-İslam Ebu İshak Şâşi gibi ona bir müddet ders vermiş ve pek çok âlim ve fazılların onun derslerini dinlediği bilgisini verir. Şühde Hatun bu yönüyle o asırda çok şöhret bulmuş, sesi ve şöhreti her tarafa yayılmıştır. Yaşı yüze yaklaşırken hicri 574 senesinde Bağdat'ta dünyasını değiştirmiştir. Yine Fatma Aliye Hanım'ın verdiği bilgiye göre Şühde Hatunun babası Ebu Nasr Ahmed de edebiyatçı ve şairdir. Babasının izi ve ismi zamanın geçmesi ile kaybolmaya yüz yutmuş ise de kızı Şühde sebebiyle adı ilme kıymet kazandıranlar arasında yaşamıştır. (Fatma Aliye, 2010)

Kaynakların verdiği bilgiye göre hicri 5. yy.ın ünlü kadın âlimlerden olan Şühde binti Ebi Nasır'ın tam adı Fahrün-nisa Şühde binti Ebi Nasır Ahmed bin el-Fercü'l-Ebri'dir (ö. 574/1178). Daha çok el-Meşhedetü'l-Kâtibe adıyla bilinir, Fahrün-nisa Şühde veya eş-Şeyha Şühde Fahrün-nisa lakabıyla tanınır. Kaynaklarda çağının en önde gelenlerinden biri olarak geçer. Çeşitli ilimlerde geniş ve derin bilgisi olduğu, özellikle hadis ilminde bilgisinin genişliği ve derinliğiyle önde geldiği belirtilir. İslam kültüründe adına "hüsn-ü isnad" denen bilginin kaynağına en sahih yolla ulaşması ile ve hutbe okuyuştaki mahareti ile meşhur olmuştur. Bu nedenle kendisine Şühdetü'l-Kâtibe denmiş, İslam tarihinde nam yaparak böyle tanınmıştır. Babası Bağdat'ın önde gelenlerinden Ebu Nasr Ahmed'dir. Kocası Sikkatü'd-devle Ebu'l-Hasen Ali bin Muhammed ed-Derini de devrinin önemli edebiyatçılarından. Aynı zamanda Abbasî halifesi Müktefi li-Emrillah'ın devlet adamlarındandır. Bağdat'ta tekke ve medrese gibi çok sayıda hayır kurumu yaptırmıştır.

Şühde Hatun kendi devrinin meşhur âlimlerinden çokça bilgi duymuştur. Buna İslam kültür geleneğinde "duyarak öğrenme" anlamında "istima" denilir. Hocalarından duyduklarını anlatmak ve öğretmekle meşgul olmuştur. Kendisi Bağdat Mescidi'nde büyük topluluklara ders vermiştir. Dersini dinlemek için kalabalık bir talebe topluluğu hazır bulunmuştur. Din ilimlerinin yanı sıra edebiyat, belagat ve şiir dalında da çeşitli dersler ve halka açık dersler (konferans) vermiştir. Geniş kültürü ve dili kullanmadaki fesahati ile ünlü olan âlimler ve müderrisler arasında yer almıştır. Büyük âlimlerden pek çok kişiye icazet (diploma) vermiştir. Uzun ve faydalı bir ömür sürdükten sonra 90 yaşlarında vefat etmiştir. (Şemseddin Sami, 1311/1894), (Özek, 1967), (Ahmed Çelebi, 1983), (Safedî, 2004) (Yılmaz, 2008),

4) Abdurrahman'ın kızı Zeyneb Hatun

Fatma Aliye Hanım, Şühde Hatundan hemen sonra Sufiyye'den Şi'ri adlı adamın kızı Zeyneb Hatun şöhret almıştır, diye kaydeder. Onun verdiği bilgilere göre Zeyneb Hatun âlimlerin en saygıdeğer büyüklerinden birçok zatın zamanına yetişmiş, onların derslerini dinlemiştir. Abdülgaffar Farisi ve Tefsir-i Keşşaf sahibi Zemahşeri (ö.538/1143) gibi büyük zatlardan icazet almıştır. Çok sayıda insan onun dersini dinlemiştir. O da çok sayıda âlime icazet vermiştir. Nisabur'da 524'te doğmuş, 615'te vefat etmiştir. Yine Fatma Aliye Hanım'ın kaydettiğine göre meşhur tarihçi İbn Hallikan (ö.681/1282), "Zeyneb ve Zemahşeri ile benim aramda bir bağlantı vardır. Zira Zeyneb binti Şi'ri Zemahşeri'den icazet almıştı. Benim de Zeyneb'den icazetim vardır." demektedir. (Fatma Aliye, 2010)

Diğer kaynakların da verdiği bilgilere göre Zeyneb Hatun'un tam künyesi künyesi Ümmü'l-Müeyyed Zeyneb binti Abdirrahman eş-Şa'ri/Şi'ri/Şa'riyye'dir. (ö.615/1218). İbnetü's-Şa'ri yani "şiir söyleyenin kızı" olarak da bilinir. Çok bilgili bir kadındır. Hicri 7. yy.ın ünlü kadın hadisçilerden biridir. Dönemin ünlü âlimlerden birçoğunun zamanına ulaşmıştır. Bu nedenle onlardan hadis rivayet etme imkânı bulmuştur. Bu konuda icazet (diploma) almıştır. Ünlü âlimler Ebi Bekir en-Nişaburi ile el-Kuşeyri'den ve başkalarından "hadis" dinlemiştir. Zeyneb Hatun bunlardan başka Abdilkerim et-Tüsteri'den ve İshak es-Serrâc'tan ders almıştır. Bu iki âlim de Ahmed bin Hanbel'in Hadis ilminde ünlü olan eseri olan Müsned'ini okumuştur. Ebi Bekir en-Neysaburi, Ebu'l-Kasım Zahir, Abdulvehhab bin Şah eş-Şazyadi, Ebu'l-Berekat Muhammed bin el-Fadl el-Fezari, Zahir bin Tahir ve kardeşi Vecih, Abdulcebbar bin Muhammed el-Huvari, Fatıma binti Halef eş-Şahhâmi, Abdullah bin el-Firavi, Abdurrezzak et-Tebesî gibi âlimlerden ders almıştır. Ders aldığı hocalarından birisinin Fatıma binti Halef eş-Şahhâmi adında bir kadın olması o dönemde başka kadın âlimlerin de olduğunu ve hiç de yadırganmadığını göstermektedir. İlimle uğraşan bir aileye mensup olan ünlü tarihçi İbn Hallikan'ın Zeyneb Hatun'dan icazet aldığı tarih kaynaklarda (610/1213) senesi olarak kaydedilir. Bu sıralarda İbn Hallikan küçük bir çocuktur. O zamanki âdete göre ilim muhitinde yetişen çocuklara, büyüdükleri zaman onları ilme teşvik ve gelecekteki başarılarını garanti etmek ümidiyle, sembolik icazetler verilirdi. İbn Hallikân'ın günümüze ulaşan tek eseri, ünlü tabakat kitaplarından biri olan Vefeyatü'l-A'yan'dır. Eser Kahire'de 645-672/1256-1273 yılları arasında yazılmıştır. 680/1281 yılına kadar da esere çeşitli ilavelerde bulunmuştur. Eserde İslam tarihinin başlangıcından kendi dönemine kadar 800 kadar kadın erkek ünlü şahsiyetin biyografisini verir. Fatma Aliye Hanım bu geleneğin bir takipçisi olarak zikrettiği kadın âlimlerinin isimlerini hangi kaynaktan aldığını söylemesi bile İbn Hallikan'dan faydalanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Yine kaynakların verdiği bilgiye göre ünlü hadisçi İbn Hacer el-Askalani'nin okuduğu kitaplar arasında Zeyneb Hatun tarikiyle yani o zincir üzerinden gelenler de yer alır. Meşhur âlim İbn Asakir (550/1151-620/1223) de Abdurrahman kızı Zeyneb'den İmam Malik'in Muvatta isimli kitabını öğretmek için icazet almıştır. Bu bilgilere göre Zeyneb Hatun hem İmam Buhari'nin Sahih-i Buhari isimli kitabı hem de İmam Ahmed bin Hanbel'in Müsned isimli kitabını, İmam Malik'in Muvatta isimli kitabını rivayet edecek kadar hadis alanında derin bilgi sahibi bir âlim kadındır. (Özek, 1967) (Ahmed Çelebi, 1983), (Özaydın, 1999), (Yılmaz, 2008).

SONUÇ

Sonuç olarak şunları diyebiliriz: Tanzimat döneminin en önemli entelektüel kadınlarından biri olan Fatma Aliye Hanım kadının dini, hukuki ve sosyal statüsünün tartışmaya açıldığı bir dönemde yaşamının getirdiği sorunlarla yüzleşmeye çalışmıştır. Yeni bir medeniyet olarak Batı'ya yönelmenin başladığı bir dönemde kaynağını İslam kültür ve medeniyetinden alan "rol model" olacak iyi eğitilmiş kadınları tanıtmaya çalışmıştır. Bu güzel örnekleri yazdığı kitaplar ve gazete makaleleri yoluyla duyurmak istemiştir. Eserlerinde tarihte şöhret olmuş kadınları anlatmıştır. Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife'de ismi zikredilen kadın âlimleri de bu anlamda değerlendirmek gerekir.

Fatma Aliye Hanım'ın Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife isimli eseri ilk kez Arapça değil Türkçe yazılmış kısa bir felsefe ve kelam tarihidir. Bu kitap eski Yunan felsefecilerinden başlar, felsefenin İslam kültürüne girişi ile devam eder, felsefe ve kelam ilminin karışık nitelik kazandığı bir biçime dönüşerek ilerler ve biter. İslam kültüründe kelam âlimlerine "mütekellim" (çoğulu mütekellimîn) denilir. Fatma Aliye Hanım'ın Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife isimli kitabında dört kadın âlimin ismi geçer. Bu kadın âlimler hicri 5-6 ve 7.yy.da yaşamışlardır. Bunların hiç biri "mütekellim" yani "kelamcı" olmayıp hepsi "muhaddis" yani "hadisçi"dir. Hadis ilminde âlim olmuşlardır. "Hadis" Hz.

Muhammet'ten rivayet edilen söz, fiil ve takrirlerden oluşur. (Kandemir, 1997). Bu kadın âlimler yaşadıkları devirde önemli âlimlerden ders dinleyip, öğrendiklerini başkalarına da öğretme izni olan "icazet" almışlardır. Bu kadın âlimlerin kendileri de ders vermiş, icazet almasını uygun gördükleri talebeleri için onlar da icazetname düzenlemişlerdir. Özellikle hadis ilminde önemli sayılan kitapları okumuş ve okutmuşlardır. Dönemin diğer âlimleri arasında kadın oldukları için yadırgandıklarını düşündürecek hiçbir bilgi yoktur. Devirlerinde değerleri bilinerek yüceltilmişlerdir. Ancak 5-6 ve 7. yy.dan sonra kayıtlara geçen kadın âlimler yoktur.

Fatma Aliye Hanım Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife'de kitabın konusunun imkân verdiği nispette Müslüman kadın âlimlerin biyografilerini anlatmıştır. Müslüman kadınlarının nasıl olduğunu anlattığı Nisvân-ı İslam ile ünlü Müslüman kadınları anlattığı Namdarân-ı Zenân-ı İslamiyân adında zaten kadınları anlattığı müstakil kitapları vardır.

Fatma Aliye Hanım Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife'de bu âlim kadınların isimlerini her biri onlarca cilt tutan çok sayıda "tabakat" kitaplarından ve yine her biri ciltler tutan İslam Tarihi kitaplarından tek tek tarayarak çıkarmıştır. Bu kitaplarda bu kadınların adı dağınık bir halde bulunduğu onları tespit edebilmesi için çok geniş ve çok derin bir İslami kültür ile donanmış olması gerekir ki bu tespitleri yapabilsin. Ünlü Müslüman kadın âlimlerden hadisçi olanları İslami ilimlerin en önemlilerinden biri olan kelimine dair eserinde yeri geldiği için anlatmaktadır. Fatma Aliye Hanım bu tespitleri yapabilecek entelektüel birikim ve donanımdadır.

Fatma Aliye Hanım'ın kitabında ismini zikrettiği kadınlar bu dört kadın âlim henüz "meşahirü'n-nisa" geleneği ortaya çıkmadan ve isimleri müstakillen yazılmadan önce yaşamış, isimleri kitaplardan dağınık halde zikredilen kadınlardır. Bu isimleri tespit edebilmek için çok geniş ve derin bir bilgi sahibi olmak gerekir. Diğer yandan ünlü kadınları tanıtmak için yazılan "meşahirü'n-nisa" geleneği onun amaçlarına uygundur. Bu dört tane Müslüman kadın âlim İslami ilimlerde isim yapmışlardır. Oysaki onun yaşadığı Tanzimat döneminde kadın konusu ve kadın eğitimi bir sorun halini almaya başlamıştır. O bu sorunu İslami kültür kökenlerine dayanarak çözmek istemektedir. Medeniyet tercihini Müslüman Osmanlı-Türk yorumundan yana koyarak kitabına da bu kadın âlimlerin biyografilerini bu amaçla almıştır. O Tanzimat dönemi insanlarına örnek kadınları veya rol model olacak kadınları yeniden hatırlatmak istemiştir. Kadınların Osmanlı-Türk İslam anlayışına yabancılaşmasını engellemek istemiştir.

Fatma Aliye Hanım'ın kitabında ismi geçen kadın âlimler İslam'ın altın çağı olarak tanımlanan (750-1258) Abbasiler döneminde yaşayan kadın âlimlerdir. Bu zaman dilimi hicri 5-6 ve 7. yy.a denk düşmektedir. Bundan sonraki dönemlerde kayıtlara geçen kadın âlimler yoktur. Sonuçta Fatma Aliye Hanım Tanzimat döneminde (1839-1856) gerek devlet adamları nezdinde, gerek dönemin aydınları ve kadınları nezdinde Batıya yönelik tercih edildiğinden İslam kültürünün artık daha az bilinecek ve benimsenecek olmasını hesaba katmış görünmektedir. Fatma Aliye Hanım pek çok eserinde de belirttiği gibi İslam'ın ilk birkaç yüzyılda yaşayan Müslüman kadın âlimlerini konuyla ilgisi oranında ve yeri geldiği için Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife'de tanıtarak tercihini İslam kültür ve medeniyetinden yana yapmaktadır.

Kaynakça

- Ahmet Mithat. (1311/1895). *Fatma Aliye Hanım yahud bir muharrire-i osmaniyye'nin neş'eti*. İstanbul: Kırk Anbar.
- Ahmed Çelebi. (1983). *İslam'da eğitim ve öğretim tarihi*. (A. Yardım, Çev.) İstanbul: Damla Yayınevi.

- Akgül, Ş. (2006) *İslâm tarihçiliğinde meşâhîru'n-nisâ geleneği ve Mehmed Zihni Efendi'nin meşâhîru'n-nisâ adlı eserinin incelenmesi*, Ankara: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Arseven, T. (2018). *Zafer Hanım ve Aşk-ı Vatan'ın türk edebiyatındaki yeri*. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 7(2), 902-910.
- Aşa, H. E. (1995). Fatma Aliye Hanım. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 12, s. 261-162). içinde İstanbul: İSAM.
- Avcı, Casim. (2010). Tabakat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 297-299). içinde İstanbul: İSAM.
- Canbaz Yumuşak, F. (2010). *Fatma Aliye: Fatma Aliye'nin eserlerinde kadın sorunu*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Demir, R. (2009). Sunuş. F. Aliye içinde, *Tedkik-i ecsâm: cisimlerin incelenmesi* (Utku&Ekinci, Çev.). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Durmuş, İsmail. (2010). Tabakat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 288-290). içinde İstanbul: İSAM.
- Fatma Aliye. (1317/1901). *Terâcim-i ahvâl-i felâsife*. İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete.
- Fatma Aliye. (2005). *Enîn*. (T. G. Demircioğlu, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Fatma Aliye. (2009). *İslâm kadınları: Nisvân-ı islam*. (Pekin&Pekin, Dü.) İstanbul: İnkılab Basım Yayım.
- Fatma Aliye. (2004). *Muhaderat* (1 b.). (S. Kılınç, Dü.) İstanbul: Klas Yayınları.
- Fatma Aliye. (2005). *Muhaderat* (1 b.). (K. Çetinoğlu, Çev.) İstanbul: Beyaz Balina Yayınları.
- Fatma Aliye. (1309/1893). *Nisvân-ı islam, bazı âdât-ı İslamiyye hakkında üç muhavereyi havidir*. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat.
- Fatma Aliye. (2012). *Osmanlı'da kadın: cariyelik, çokeşlilik, moda* (2 b.). (O. Sakin, Dü.) İstanbul: Ekim.
- Fatma Aliye. (2007). *Refet* (2 b.). (N. Çetin, Çev.) İstanbul: L&M Yayınları.
- Fatma Aliye. (2009). *Tedkik-i ecsâm: cisimlerin incelenmesi*. (Utku&Ekinci, Çev.) Konya: Çizgi Kitabevi.
- Fatma Aliye. (2006). *Terâcim-i ahvâl-i felâsife, filozofların biyografileri*. (Utku&Koroğlu, Çev.) Konya: Çizgi Kitabevi.
- Fatma Aliye. (2002). *Udî* (1 b.). (F. R. Tuncor, Dü.) İstanbul: Selis Kitaplar.
- Fatma Aliye. (2011). *Ünlü müslüman kadınlar:nâmdârân-ı zenân-ı islamiyân*. (R. Gündoğdu, Dü.) İstanbul: İnkılab.
- Fatma Aliye. (2009). *Tedkik-i ecsâm: cisimlerin incelenmesi*. (Utku&Ekinci, Çev.) Konya: Çizgi Kitabevi.
- Göçeri, N. (2010). *Fatma Aliye (Topuz) Hanım'ın terâcim-i ahvâl-i felâsifesi*. Sivas: Bizim Büro.
- İbn Kesir. (1995). *el-Bidaye ve'n-nihaye büyük islam tarihi* (Cilt 12). (M. Keskin, Çev.) İstanbul: Çağrı yayınları.
- Kandemir, M. Y. (1997). Hadis. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 15, s. 27-64). içinde İstanbul: İSAM.
- Karabıyık Barbarosoğlu, F. (2007). *Fatma Aliye: uzak ülke*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaymaz, K. (2009). *Gölgedeki kalem Emine Semiye: bir osmanlı kadın yazarının düşünce dünyası* (1 b.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Kılıç, H. (2003). Mehmed Zihni Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 28, s. 542-543). içinde İstanbul: İSAM.
- Kurnaz, Ş. (2008). *Osmanlı kadın hareketinde bir öncü: Emine Semiye, hayatı, eserleri, fikirleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Küçük, R. (2001). İsnad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 23, s. 154-159). içinde İstanbul: İSAM.

- Mehmed Zihni Efendi. (1294/1878). *Meşahirü'n-nisa*. İstanbul: Darü't-Tıbaatü'l-Amire.
- Öz, Mustafa. (2010). Tabakat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 294-295). içinde İstanbul: İSAM.
- Özcan, Abdülkadir. (2010). Tabakat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 299-301). içinde İstanbul: İSAM.
- Özaydın, A. (1999). İbn Hallikan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 20, s. 17-19). içinde İstanbul: İSAM.
- Özler, M. (2012). Kelam tarihi. Ş. A. Düzgün (Dü.) içinde, *Kelam el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özek, A. (1967). *Hadis ricali*. İstanbul: Fatih Matbaası.
- Safedî, E. S. (2004). *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* (Cilt 16). Wiesbaden: Klaus Schwarz Verlag.
- Şemseddin Sami. (1996). *Kadınlar* (1 b.). (İ. Doğan, Dü.) Ankara: Gündoğan.
- Şemseddin Sami. (1311/1894). "Şühde", *Kamusu'l-a'lam tarih ve coğrafya lügati, (Dictionnaire Universel D'Histoire et de Géographie)*, (Cilt 4). İstanbul 1894: Mihran Matbaası.
- Taylan, N. (2006). *Anahatlarıyla islam felsefesi (kaynakları-temsalcileri-tesirleri)* (5 b.). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Yılmaz, M. (2008). *İbn Hacer'in hocaları bağlamında kadın hadisçiler*. Ankara: Araştırma Yayınları.